

Kampen mellem kongerne Sven og Valdemar 1157.

Af

A. D. Jørgensen.

At kong Sven Eriksen efter en uheldig kamp med sin medbejler Valdemar fandt sin død på Gradehede, hvor han tillige blev jordfæstet ved eller i et kapel, er en uomtvistelig kendsgerning. Men når selve slaget påstås at have stået i umiddelbar nærhed af denne grav, på samme Gradehede, da turde en nærmere betragtning af Saxos fortælling vise, at dette er en senere uhjemlet sætning og at det tværtimod med sikkerhed kan siges, at valpladsen må søges fjernt herfra.

Allerede fortællingen om kampens forløb må i den henseende vække betænkeligheder. Der siges, at de to rytterhære skiltes ved et højt markgærde, som fodfolket først måtte hugge ned, da hestene ikke kunde sætte over det¹⁾. Efter Jydske lov 3, 59, der i slige bestemmelser rimeligvis kun kodificerer ældre ret, måtte rug- og vårsæd-gærderne først nedtages St. Mikkelsdag, 29. September, med mindre sæden var af marken forinden.

¹⁾ Saxo p. 733: Congressuris sepes frugum ambitrix obstabat, quam neutro equitatu propter palorum eminentia acumina transcendere præsumente, Valdemari pedites disjicere aggressi, pugnæ principium ediderunt.

Når da disse gærder endnu stod om markerne den 23. Oktober, er det bevis på, at høsten dette år har været ualmindelig sen. På det samme tyder den omstændighed, at kong Sven natten før slaget lader sine heste fodre på selve marken af dens overflødighed¹⁾. — Men begge disse angivelser passer ikke til forholdene på heden. Om det end ikke kan bestemt modbevises, at der her fandtes kornmarker lige ved kongens lejr, så er det dog vistnok meget usandsynligt, at man skulde have skånet sådanne lige til den sidste nat, og endnu usandsynligere er det, at rytterhærene i dette flade og vidtstrakte terræn netop skulde støde på høje og faste gærder, som gjorde det umuligt for dem at komme til slag.

Ikke mindre forudsætter den beretning, at Valdemars hær var så stor, at mærkerne ikke kunde ses af tiende delen af den²⁾, et terræn med bakker og skove vidt og bredt omkring.

Men også selve fortællingen om Svens fald nødvendiggør antagelsen af en fjern valplads. Efter en kort kamp undflyr han og kommer med få ledsagere til en mose; her mister han sin hest og fortsætter flugten til fods. Snart må han også kaste sine våben (rustningen), der tynger ham, så mosen ikke kan bære. Derpaa må han støtte sig til to af sine ledsagere, indtil også denne vandring bliver ham for tung og han nødes til at sætte sig ned og opgive flugten; kun en af hans ledsagere bliver tilbage hos ham³⁾. Når man husker på, at der

¹⁾ Smst. p. 732: At Svenno, castris sata complexus, ex ipsa agrorum ubertate abunde equos refici jubet.

²⁾ Adeo quippe copiis creverat (V.), ut ne a decima quidem parte exercitus signorum ordines prospici potuissent.

³⁾ Smst. p. 734: S. cum paucis ad palustria forte fuga perveniens, cum, luto desidente, equi vestigia mergerentur, pedes iter

her er tale om en krigsvant høvding i en alder af 30—40 år, bliver dette uforståeligt, med mindre man tænker på en lang og møjsommelig flugt. En undvigelse fra selve valpladsen, i retningen bort fra sejrherren, kan umulig føre til denne situation; kun når man tænker sig mange timers ridt ad vanskelige veje og derefter følgende vandring, forstår man kongens dødstræthed. — Det vil altså være nødvendigt nøje at gennemgå enkelthederne i Saxos fortælling om hærenes bevægelser for at se, hvor han har henlagt sammenstødet. At vi med tryghed kan følge hans fremstilling, fremgår af de nøjagtige beskrivelser, som han giver af alle sammenstødene mellem kongerne i Jylland i denne borgerkrig og hvoraf der synes at fremgå, at han har havt stedkendte øjenvidners beretning at holde sig til.

Da kong Sven fra øerne satte over til Jylland og gik i land i Grenå, lå kong Valdemar med sin hær i Randers. Sven forlod nu flåden, som nogen tid efter blev spredt, og gik med sit rytteri til Viborg. Herfra vendte han sig mod øst imod Valdemar; Esbern Snare påtog sig at sinke hans fremrykning for at Valdemar kunde få tid til at undslippe med hele sin styrke og sine forråd, da han ikke endnu vovede at møde sin fjende i åben mark. At denne Esbern Snares plan udførtes på vejen til Randers ses ikke blot af Saxos udførlige beretning, men stadfæstes også af Knytlingasaga, der nævner Kvorning (Kornung) ved Viborgvejen nord

arripere conabatur. Sed ne sic quidem cæno onus ferente etiam arma deposuit. Postremo, quanquam suorum humeris anniteretur, suprema victus lassitudine, comitibus aufugere jussis in arboris unius radice consedit. Adeo quippe eum vires defecerant, ut ne gradum quidem alieno subnixum adminiculo proferre potuerit.

for Nørå som det sted, hvor Sven blev liggende natten over¹⁾).

Da Sven dagen efter kom til Randers, var Valdemar gået over åen og havde brudt broen af efter sig; hærene lå nu nogen tid og så på hinanden uden at kunne komme til slag; fra brostumperne blev der vexlet pile, spyd og onde ord.

På dette punkt i fortællingen ligger den afgørende vægt for bestemmelsen af hvor valpladsen må søges. Udgiverne af Saxo siger, at åen kun tilsyneladende er den ved Randers, medens det af slaget (på Gradehede) er klart, at det har været et vandløb i nærheden af Viborg. Men hvilket? Hvor haves der overhoved et vandløb af denne natur og en bro som den her forudsatte uden netop ved Randers? Enhver tvivl i så henseende er desuden umulig, når et lidt senere sted hos Saxo sammenlignes. Der siges nemlig, at kong Svens ven, høvdingen Torbjørn, fralagde sig al delagtighed i Knuds drab i Roskilde²⁾, „dengang der kæmpedes ved Randers bro“. Knytlinga, der lader Sven stanse ved Kvorning, siger ligeledes, at Valdemar gik over Randersbro og skød den af efter sig³⁾.

¹⁾ Saxo p. 730 ff. Knytlinga k. 116.

²⁾ Sven havde umiddelbart før overfaldet i kongehallen gæstet Torbjørn, der opfostrede hans datter. Det var i „Torberni vicus, haud procul urbe situs“ (Saxo p. 721). Stedet var vistnok lensmandssædet, altså Haraldsborg; thi senere kaldes T., der jo blev Valdemars højt betroede mand og høvedsmand på Søborg, „qvondam Roskildensis præfectus“ (Codex Esromensis p. 93). Sml. foran s. 329 ff. 334.

³⁾ Saxo p. 732: Valdemarus junctum vico pontem partim discindi jubet. Pag. 735: cum apud Randrusii pontem dimicaretur. Knytlinga k. 116: V. fór pá yfir Randáróssbru . .

Stillingen var derefter i nogen tid denne, at Sven stod i Randers, Valdemar overfor ham på Gudenåens sydside, idet begge søgte at styrke deres hære og bringe modstanderen til at komme frem til kamp. Den der fik størst tilløb af bønder var Valdemar; hans hær voxede fra dag til dag og han måtte derfor ønske at fremkalde en afgørelse. Dette sætter han i værk ved „at gå over åen på et andet sted“: amne alias superato, hostem appetere statuit. Natten før slaget lod han derpå sine heste stå opsadlede og uden foder; Sven derimod, i hvis lejr der var sædemarker, lod dem æde rigeligt. Dette viser, at også den sidste havde slået lejr på et nyt sted (udenfor Randers), siden han lå i kornmarker. Overvejelsen over, hvorvidt han skulde modtage slaget, som Saxo fortæller bagefter dette træk, må altså være gået forud: beslutningen var nu fattet. Disse overvejelser forløb således, at de udsendte spejdere fortalte om Valdemars uhyre skarer og dertil knyttede det råd at se tiden på og lade dem udtyndes eller spredes af sig selv. Dette råd forudsætter altså, at Sven dengang endnu havde valget, at Valdemar med andre ord ikke kunde tvinge ham til slag; men dette forudsætter atter, at han da endnu havde Nørå mellem sig og sin fjende; var han først gået over den, kunde han ikke mere undgå kampen. Overvejelserne fandt altså sted i Randers, efterat han dér havde iagttaget fjendens bevægelser, overgangen over Gudenå. Imidlertid trådte den ansete høvding Åge Kristjernsøn (historieskriveren Svens fader) frem og gjorde gældende, at han og hans fæller blandt de jyske stor-

en er S. kom til Randaróss, þá hafði V. látit skjóta af brúnni.
— Jeg har alt påvist dette i For idé og virkelighed 1870, s. 390. 396.

mænd ikke kunde ligge rolig og se på de ødelæggelser, bondehæren nu vilde afstedkomme på deres jorder. Det ses heraf, at overgangen over åen havde lagt nye strækninger af landet åbne for Valdemar, hvad der passer til at han vender sig mod vest og truer med at oversvømme Viborgeggen, medens Sven ligger nord for Nørå. Dette bringer da denne til at modtage slag; han forlader altså sin sikre stilling ved Randers og går over åen imod Valdemar.

Således mødes de to modstandere imellem vandløbene, i Medelsholm (Middelsom) herred. Det er et område, i størrelse omtrent som øen Als, næppe en mil bredt imellem de to åer, men over 4 mile langt i øst og vest; vandløb med kærstrækninger omgiver det på alle sider og gør det til en „Medelholm“. Terrænet er bakket, dengang vistnok tildels skovklædt, med frugtbare marker. Her, om nogen steds, kunde man vente at finde havremarker, høje gærder, der ikke kunde overskrides, og en opstilling af hæren, der ikke tillod mere end tiende delen af den at se mærkerne.

Kampen mellem kongerne var kort; den blev afgjort i et enkelt voldsomt sammenstød af rytterhærene; kun Riber Ulf holdt stand med hovedbanneret og fortsatte modstanden indtil han blev overvældet. Kong Sven undveg og slaget var dermed tabt. Men det er ikke sandsynligt, at det dermed tillige var forbi. Forbitrelsen mellem de modsatte partier var stor og bortsét fra, at man selvfølgelig længe måtte være uvidende om kongens flugt i en stor del af hæren, var det ganske naturligt at slaget fortsattes, hvor det engang var begyndt, sålænge de fjendtlige skarer havde lyst og mod til det; nogen større sammenhæng kunde der efter sagens natur ikke

være i det hele sammenstød. Kong Sven må vel fra først være bleven forfulgt og hans bestræbelse må da kun være gået ud på at undslippe sine forfølgere. Allerede dette kan have været vanskeligt nok og have varet længe. Derpå har han været betænkt på at undkomme ud af riget, hvor der foreløbig intet var at udrette for ham. Hans flåde var tilintetgjort eller opløst; en fortsat flugt nordpå var altså farlig, da han kunde afskæres fra tilbagevejen og hindres i at komme bort til søs. Han selv havde således forhen søgt at hindre Valdemars flugt fra Sjælland og det havde ikke været uden stor fare at det lykkedes denne at forblive uopdaget og slippe bort. Sven vendte sig derfor mod syd for at undkomme fra riget ad den samme vej han tidligere var kommen ind.

På denne flugt langs hærvejen fra Viborg til Dannevirke er det da han segner om, overvældet af træthed og ude af stand til at flytte en fod. Han gribes af bønder, der søger bytte hos den herreklædte mand og fælder hans sidste ledsager. Selv siger han, at han er „kongens skriver“; men han genkendes og sættes til hest for at føres til Valdemar. En bonde springer imidlertid pludselig frem og dræber ham med sin stridsøxe. Almuen jordfæster ham uden højtidelighed i en simpel grav¹⁾. Efter Knytlinga var det to navngivne høvdinger

¹⁾ Saxo p. 734: A quo (Svenone) quidam suorum per ignaviam discedere omni fato tristius ratus, ab agrestibus, indagandæ prædæ gratia supervenientibus, ante pedes regis appetitus occubuit. A quibus et Sveno captus, cum, quis esset interrogaretur, regis scribam profitebatur. Agnitus tandem, equoque ob reverentiam majestatis impositus, sive metus sive spei instinctu Valdemaro se præsentari poscebat. Hæc orantis caput agrestium quidam subito advolans securi præcidit. Corpus ejus, nullis funeris impensis honoratum, ignobili sepulturæ popularium cura mandavit.

(Peter Tenja og Gvenmar Ketilsøn), som tog og dræbte ham. Dette strider mod Saxos udtrykkelige angivelse af at det var bønder, medens han meget vel kender de to mænd fra andre bedrifter. Det er da også sandsynligere, at det forholder sig som Saxo beretter. Mødet fandt sted langt fra den egentlige valplads; bondehæren var alt i opløsning, mange var ved at drage hjem, hver til sit, så man kunde møde enkelte hobe på alle de nærmeste veje. Kongen har da vistnok også holdt sig ved siden af hovedvejen; sagaen siger at han toges i et krat. Det er en tilfældig hob, der får øje på ham; slaget har sat lidenskaberne i bevægelse og man er strax rede til at angribe ham for byttets skyld. Så ligger hans udplyndrede lig, til bønder fra de nærmeste gårde tager sig på at begrave det. Som det vides af senere beretninger, var kongen jordfæstet nord for et kapel på Grågårdsmark, nær Havsø, øst for hærvejen, 2¹/₂ mil syd for Viborg¹). Afstanden herfra og til den østlige del af Medelsholm herred er i lige linje godt 6 mil.

Det vil af det her fremstillede tilstrækkelig vise sig, at henførelsen af selve slaget til Gradehede er uhjemlet. Kongen har fået tilnavn af det sted, hvor han faldt og fandt sin grav²), og selve slaget er meget snart bleven opnævnt derefter og henført dertil; men dette kan der ikke tillægges nogen betydning overfor Saxos stedkyndige beretning. Overleveringen på selve stedet er først op-

¹) Se H. Petersens afhandling i *Årbøger f. nord. oldkyndighed og historie* 1887, 78 fl.

²) Efter Suhm findes tilnavnet Grathe først hos Magnus Mathiæ (VI 288). Men i en optegnelse, der henføres til 1386, kaldes han alt „Gratheide“ (Thorsen, *Sønderjydske stadsretter*, fortalen s. 45. Sml. Dankwerths *Landesbeschreibung* s. 115).

tegnet henved 500 år efter og altså uden selvstændig avtoritet¹⁾).

Når der imidlertid fortælles om en kamp i disse egne mellem „Sven Knap“ (den „snare“) og hans „broder“, der blev kronet i Viborg, ligesom der på stedet skal være fundet stridsøxer m. m., da kan oprindelsen hertil være at søge i en noget ældre begivenhed, der på det nærmeste havde netop denne skueplads, nemlig slaget mellem Sven og Knud i året 1151. Om denne vides følgende.

Knud var fra kampen i og om Viborg undsluppen nordpå over Ålborg til Sverige og kom derfra over Polen og Tyskland med saxisk hjælp tilbage til Jylland. Sven havde her sat sig fast i Viborg; han havde befæstet det med en jordvold og lagt en besætning på borgen, desuden var der samlet en antagelig hær, som forsynedes ved en brandskat på modpartiets bønder. Knud vovede efter erfaringerne fra den seneste kamp ikke at angribe selve staden og slog derfor lejr langt fra dens mure, for at se tiden på og derved tvinge Sven til enten at opløse sin hær eller vove et slag med underlegne kræfter. Nogen tid efter svækkedes Knud ved at en af hans tyske høvdinge, en tidligere ven af Sven ved navn Brun, forlod ham og trak sig tilbage til Ribe. Sven nødtes omsider til at vove et slag; han forlod ved nattetid Viborg og nåede efter en lang marche ved daggry sin modstanders lejr, i hvilken man netop var ved at syngeottesangen.

¹⁾ Scr. r. D. I 163. 241. 386. Årbøger 1887, s. 81. — Stederne Gråmose, Grågård, Gråskov, Gråmark og Gråhede kan påvises. I Silkeborg jordebog 1586 kaldes gården Gråskov endnu Grottskouff, senere Graadskouff; derimod skrives Graagaard.

Saxo skildrer så kampen, der især kom til at dreje sig om en bæk, som flød mellem de kæmpende. Det var et uanseligt vandløb, hidtil ubekendt i verden, men berømt ved dette sammenstød. Bredderne var farlige ved mosehuller og der fandtes kun ét vadested, hvor heste kunde sætte over kæret; men dette var kun kendt af Knuds folk¹⁾. Efter at kampen havde varet en stund, flere af Svens ryttere var sunkne i kæret og der iøvrigt kun kæmpedes med kastevåben og pile, kunde de saxiske ryttere ikke dy sig, men satte over vadestedet, der således røbedes. Dette førte til et dristigt angreb af Valdemar, der med stor livsfare satte over på den modsatte bred og bragte forvirring i fjendens lejr. Knuds tropper flygtede i uorden, da de var vant til at lide nederlag overfor Sven; de tyske ryttere holdt sig derimod samlede og stansede af og til for at opholde forfølgerne. I en af disse kampe faldt den tapre høvding Folrad; han blev dræbt til trods for sin bøn om livet, da Svens folk havde besluttet ikke at skåne nogen: Knuds folk, fordi de havde gentaget en tabt kamp, Tyskerne, fordi de havde blandet sig i en indre dansk fejde. En del af de flygtende slog sig ned i en by og gik i nattekvarter; men forfølgelsen strakte sig også hertil og de blev dræbte i husene. Kong Knud undkom til Tyskland.

Skønt Saxo selv kalder den lille bæk navnkundig fra dette slag, nævner han dog ikke dens navn. Dette findes imidlertid opgivet på to steder, i Knytlingasaga og

¹⁾ Saxo p. 685: S. . . noctu magnis itineribus tacitus ad hostium castra contendit, eosque mane divina curantes improvidos irrumpit . . . Medius horum interfluebat rivus occultis varginibus frequens, sed uno duntaxat vado meabilis . . . Exiguus idem et obscurus olim, nunc belli inclutus fama.

i en årbog hos Peder Olsen. Sagaen kalder den Geitsbek og den danske optegnelse Giezbæk¹⁾. Suhm, som foretrak læsemåden Gierbec, der findes i en nyere afskrift (Scr. r. D. IV 226), søgte stedet i et lille vandløb syd for Viborg, der løber ud i Vedsø, men navnet synes her slet ingen tilknytning at have. Han tænker også på Gedstedå, 3 mil nord for Viborg (VI 91). Der er dog ingen tvivl om, at navnet rettelig må forstås som Gedsbæk; men et sådant findes neppe i Viborgeggen. Derimod findes der en Gedbæk og en Gedbækgård og det kan da vel antages, at der er sigtet til dette vandløb.

Gedbækken findes da også på et sted, som meget vel svarer til hvad der fortælles af Saxo. Den flyder godt 2 mil syd for Viborg og har sit løb øst fra hærvejen ved Knudstrup, nord om Kellerup til Hørup og Levring²⁾. Stedet er en halv mils vej fjernet fra kong Svens kapel på Grågårds mark og „Knapdiget“ ved Ravnholtgård. De levninger af våben o. l., som er fundne på Gråhede og henføres til en formentlig kamp her 1157, hidrører altså rimeligvis fra de gentagne kampe på flugten fra Gedbæk. Om byen Vatterup ved denne bæk står i forbindelse med det historiske vadested (Vad-torp) får stå hen til stedlig undersøgelse.

¹⁾ Knytlinga k. 108. Scr. r. D. I 176.

²⁾ Bækken er bleven påvist mig på stedet. Egenlig er der to vandløb af dette navn; det ene kaldes på generalstabens kårt Geddebæk og kommer fra Geddekær ved Bøgild, det andet, hovedløbet, er det ovenfor nævnte; det har kærstrækninger langs sit meget bugtede løb. Generalstabens kårt fører dets navn længere nede, Tangå, helt her op. Der findes nu flere vadesteder med veje.